

Kustaly vára

Az Udvarhelyszéket Erdővidéktől elválasztó Rika erdőt manapság csak a természetjárók, fakitermelők és pásztorok ismerik. A vízváltáson áthaladó úton kanyarogva aligha gondolnánk arra, hogy a gyér forgalmú, elhagyatottnak tűnő vidék élete a középkorban jóval lüktetőbb volt, ugyanis néhány kilométerrel délebbre haladt egy országos jelentőségű kereskedelmi, néha hadseregeket is felvonultató út, a régi rikai országút.

A Rika erdő mélyén a térség Árpád-kori történelmének becses emlékei rejtőznek: Kustaly vára és a rikai várak. A középkori Udvarhelyszék keleti peremén található – ma Oklánd határához tartozó területen álló – Kustaly váráról azonban szinte teljesen megfeledkezett az emlékezet. Nem is csoda, hiszen a vár romjait 1902-ben felhasználták a Hagymás-tetőn átkelő országút építésére, kitermelve köveit. Az elmúlt években újakezdett régészeti ásátások felszínre hozták a vár maradványait és annak korhatározó elemeit. A tárgyi leletek kiértékelése és a vár tágabb térségének kutatása során kiderült, hogy a jelentéktelenség homályába süllyedt *Kustaly vára Erdély legkorábbi kővárjai közé tartozott, és sajátos szerepet töltött be a térség Árpád-kori történelmében.*

Lássuk e tudományos álláspont elemeit és részleteit!

Kustaly vára a Persányi-hegység főgerincének egyik nyergében, a Hederer hegyese és a Gyepübükke közti magaslatok között található 763 m tengerszint feletti magasságban. A vár történetéről nem maradtak fenn írott források, a hagyományokban is csak az sejlik fel, hogy valaha óriások építették. Bizony ezzel nem sokra megy a várkutató, de szerencsére segítségére jön a régészet, e tekintetben pedig különös jelentősége van a modern régészeti terepkutatások előzményeinek, és pedig Orbán Balázs megfigyelésének, hisz az ő idejében még álltak a romok. Noha a várról először Kővári László tudósít, értesülései Orbán Balásztól származnak, aki szövé is teszi Kustaly vára kapcsán, hogy Kővári „olorozta” eredményeit. Régész elődünk meghatározása alapján a „székely ősvárak” sorába tartozó erősség magját egy négyzetes, 20 lépés oldalhosszúságú „zömtorony (*centraldonjon*)” képezte, melynek mészhabarccsal kötött falai két öl (kb. 4 m) szélességűek és ölnyi magasak voltak. A vár ekkoriban már erőteljesen lepusztult állapotban lehetett, és – Orbán által a terepidomok alapján meghatározott – külső védőfala, mint a későbbi kutatásokból kiderült, nem is volt soha. A 19. század végén Téglás Gábor dák földvárként értelmezte az emléket, több más udvarhelyszéki

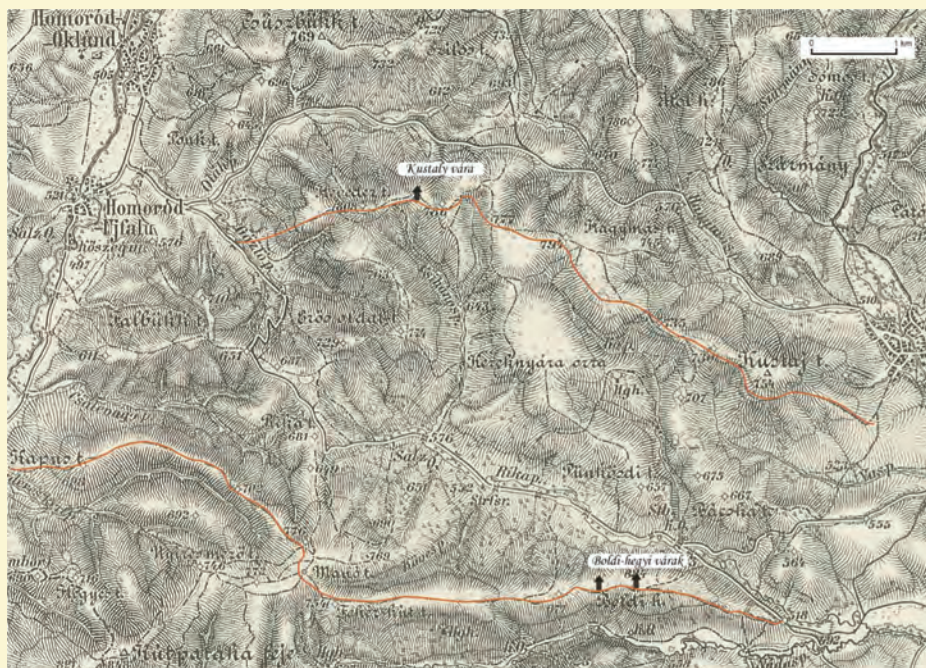
erősséggel (pl. Tartód várával) egyetemben. Az 1971–1973-ban és 2007-ben folyt ásátások (Ferenczi Géza és István, illetve e sorok írójának fel-tárásai) eredményei határozottan cáfolják e meglátást, ugyanis a középkori építésű várnak nincsenek előzményei.

A vár maradványaiból ma csupán a mintegy 1000 m²-es területet ovális alakban kerítő, 4-5 m széles, 2-3 m mély árok ismerhető fel, területére északkeletről lehetett bejutni. A részlegesen feltárt falmaradványokból egy 12x15 m alapterületű kővár alapjait lehetett kikövetkeztetni. A várfalak két periódusban készültek: az 1,50–1,70 m széles falazatot belülről egy keskenyebb fallal egészítették ki. Délnyugaton a kővár bejáratát is sikerült megfigyelni, melynek küszöbszintje 40-50 cm-rel a járószint fölé magasodott. A várfalon kívül, ennek tövében, egymástól 2,5 m távolságban kibontott két nagyméretű oszlophely a fal külső síkja előtt álló fakapura enged következtetni.

A vastag, belső köpennyel ellátott várfalak egy *többszintes toronyépület* képét rajzolják ki előttünk, melyet *árok és feltehetően palánk erősített.* A toronyvár bőséges régészeti leletanyaga (széttört agyagedények darabjai, elfogyasztott állatok csontjai, kevés fémtárgy), mely túlnyomórészt a várfalakon kidobált személtretegből származik, azt tükrözi, hogy a várban intenzív élet zajlott. A külső, habarccsos építési szintből származó hullámvonal-köteges, egyszerű profilképű fazék Kustalyvár építésének korát a 12. századra keltezi, a leletanyag zöme pedig azt jelzi, hogy a vár fennállásának fénykora a tatárjárás elé tehető és több évtizednyi folyamatoságot feltételez.

Kustaly vára nem állt egymagában a Rika erdőben. Közvetlen építészeti párhuzamai, rokonai alig 5-6 km-re délkeletre található a Rika- és a Nádas-patak közti Boldi-hegy (684 m) magaslatán, a Persányi-hegység kelet-nyugat irányú keresztgerincén. Két, egymástól 400-500 m-re emelt toronyépületről van szó: Rika/Réka és Attila váráról (a szakirodalomban nin-

A Rika erdei toronyvárak a középkori gerincutakkal (III. katonai felmérés alapján)

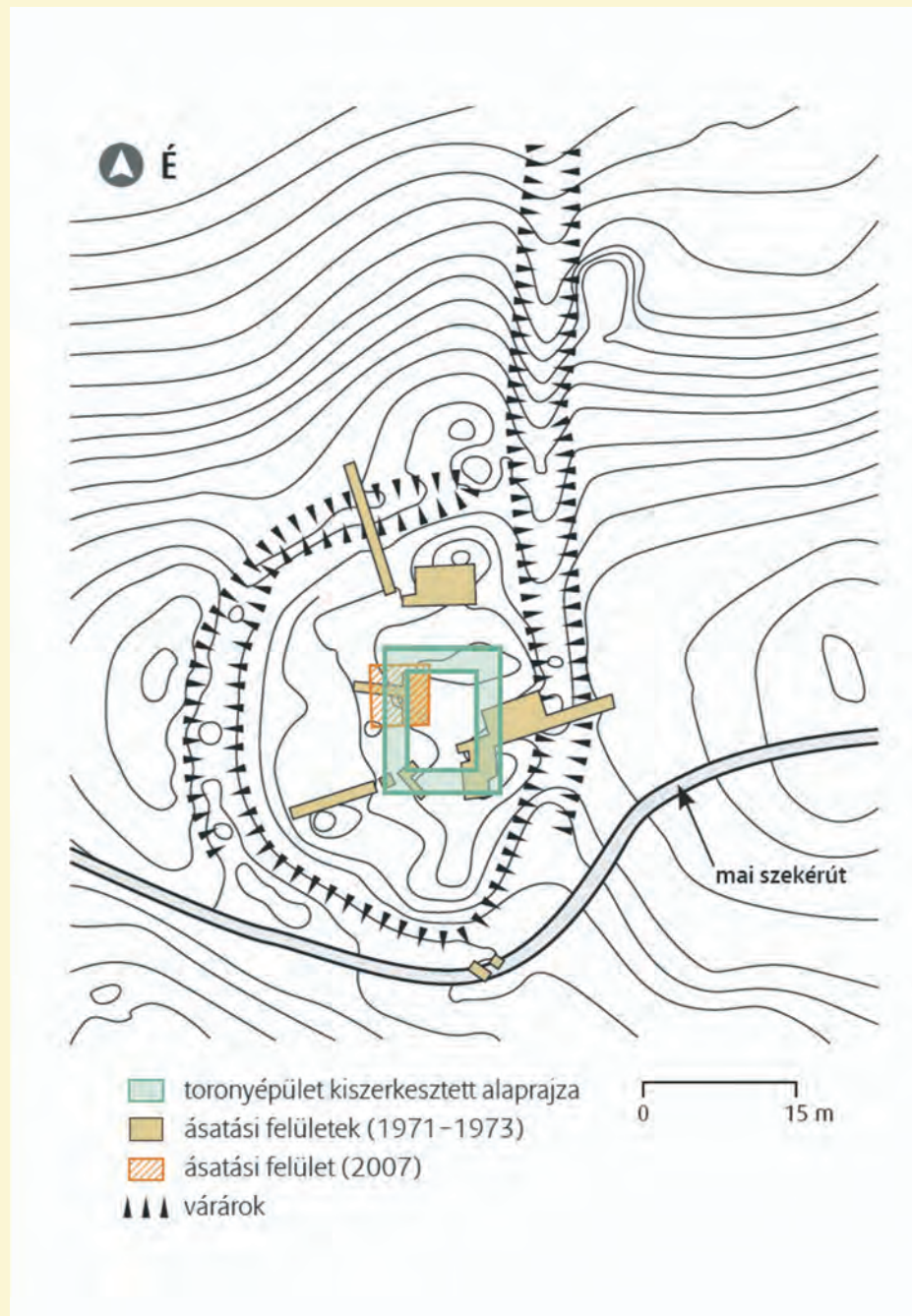

csen konszenzus az emlékek elnevezését illetően, ezért keleti és nyugati tornyoknak, együttesen pedig *rikai vagy boldi-hegyi toronyváraknak* nevezem az objektumokat).

A 8,5x8,5–10 m alapterületű, mára teljesen elpusztult keleti torony régészeti kutatása nemrég folyt, szegényes Árpád-kori leletanyagot hozva napvilágra. A magas felszíni falakkal álló nyugati torony alapterülete 16x10 m, falvastagsága 2,4 m. A lekerekített sarkú építmény bejárata a nyugati oldalon volt, a járószint fölött 1,3 méterrel. Utólag a keleti és a déli falat ezek középső szakaszáig kívülről 0,80–1,10 m vastagságú falköppennyel egészítették ki. A Bordi Zsigmond Loránd és Dénes István által végzett ásatások során gazdag leletanyag került felszínre, főként kerámia, illetve csont- és vastárgyak (nyílhegyek, kések stb.), a 12. századra keltezve a vár építését. A tornyok környezetében keleten és nyugaton, a hegygerincre merőlegesen földsáncok és árkok húzódnak, a nyugati torony mellett feltárássra került egy többszörösen megújított útfelület is.

Kustaly vára és a rikai/boldi-hegyi toronyvárak nagyfokú hasonlóságot mutatnak. A rikai nyugati torony és Kustaly várának helyzete (hegygerinc nyerge) teljesen megegyezik. Építési technikájuk, formai elemeik szintén azonosak (két periódusban épült többszintes tornyok külső védelmi vonallal). Az előkerült kerámiaanyagban formailag szinte megegyező edénytípusokat találunk, díszítőelemeik is meglepően hasonlóak. E leletcsoportok analógiáiként két kelet-erdélyi, 12. századra keltezett földvár régészeti hagyatéka hozható fel: az Olt menti szászugrai és a Tölgyesi-szoros erdélyi bejاراتánál álló karácsonykői (Piatra Neamț-i) erődítmények.

A középkori magyar várépítészetben, és különösen a Magyar Királyság keleti határvidékén szokatlanul korai keltezésű *Rika erdei toronyvárakkal* (Kustaly vára és a rikai/boldi-hegyi toronyvárak) egy időhorizontba sorolható kővárakra alig találunk példát Erdélyből. A 12. századra keltezik a Szászvároson feltárt, toronyépületből és rotundából álló, földsánccal és árkokkal övezett erődítményt, illetve a szörénységi Illyéd („Oblita”) területé-

ről ismert lakótornyot, mellette kápolnával, ez utóbbit pénzermék datálják az Árpád-kor derekára. A Rika erdőben található toronyvárak legközelebbi építészeti párhuzama Küküllővár első kővára: 9-10 m oldalhosszúságú, 2,5 m vastag falú toronyépület, sáncal és vizesárokkal védve. A vártípus további előfordulásai, melyek közt fából épült tornyokat is találunk – a kis felületű ásatások tanúsága szerint –, valószínűleg már a tatárjárás után épültek (Sajómagyarós, Küküllőféhéregyháza, Szászdálya, Alsórákos, Kézdialmás, Gyergyószentmiklós). Az utóbbi példák esetében a központi tornyot kőfallal övezték.

Kustaly várának régészeti geodéziai felmérése (Sófalvi András – Serfőző Antal – Kuti Ildikó)

A korabeli építészeti párhuzamok sem nyújtanak elegendő fogódzót a Rika erdei toronyvárak építőinek és funkciójának meghatározására. Sokáig hangoztatott határvár szerepük (Ferenczi testvérek) ma már meghaladott, ugyanis létrehozásuk idején – a régészeti leletek tanúsága szerint – már a külső, Háromszéki- és Csíki-medence is a Magyar Királyság részét képezte. Ezzel szemben, a formai analógiákra hivatkozva, felmerült magánföldesúri létesítésük is. Ezt a né-

História

zetet vallottam korábban jómagam is, a Rika helynévben az egykori birtokos megszemélyesítését sejtve. E vonatkozásban nem sikerült meghatározni a feltételezett birtoktest településtörténeti határait, az viszont megállapítható volt, hogy a toronyvárak a ma ismert középkori falvaktól (Oklánd, Vargyas, Felsőrákos) viszonylag távol épültek fel, egy nagy kiterjedésű erdőség területén.

Topográfiai kutatásaink és ásatások eredményei igazolják, hogy a Rika erdei toronyvárak olyan gerincutak mentén épültek, amelyek használata egészen a késő népvándorláskorig visszavezethető. Vargyas irányából a Kustaly-tető (751 m) érintésével a Likat-mezőn keresztül haladó út Kustaly vára előtt tér rá a Persányi-hegység fő gerincére és halad a Heveder hegyese (808 m) felé. A közelmúltban végzett régészeti feltárásunkból derült ki, hogy az út használata legalább a 8-9. századra nyúlik vissza, az elzárása végett épített sáncszerkezet leégett maradványainak radiokarbon vizsgálata szerint. Kustaly vára mellett, a hegygerinc déli oldalán egy nagyméretű sánc és árok zárta le a fenti gerincutat. Az Erdővidékről a Boldihegyre felkapaszkodó, a Persányi-hegység kelet-nyugat irányú keresztgerincén átkelő másik út a rikai toronyvárak mellett haladt el, majd a Fehérkút-tető – Közbérc-feje (788 m) érintésével a Kapus-tető után ereszkedett a Kis-Homoród völgyébe, melyet valamikor hármastöltéssel sáncoltak el az Írott-kő előtt.

A Rika erdei várak környezetének helynévanyaga és földrajzi elhelyezkedése más történelmi reliktumokat is megőrzött. A Kustaly várához közeli Gyepübükke, Határ-patak és térképészeti adatok jól tükrözik azt az egykori állapotot, melynek értelmében a vár Udvarhelyszék határán kívül állott a középkorban. Ennek elsőrendű bizonyítéka, hogy legfőbb párhuzamai – a rikai/boldi-hegyi toronyvárak – egészen a 19-20. századig szintén nem tartoztak a Székelyföldhöz.

*Légifelvétel Kustaly váráról (fent)
Kustaly várának
nyugati árka (középen)
A rikai nyugati torony
feltárt falrészletei (lent)*

Kustaly várának bejárata, 2007. évi ásatás

Kustaly vára és a Rika erdei várak történeti szerepének értelmezéséhez Udvarhelyszék székelység előtti múltjába kell visszalépnünk. Szakirodalmi közhely, hogy Székelyudvarhely neve egy Árpád-kori királyi udvarhely nyelvi kövülete, melyet feltételelesen a késő középkori, fejedelemség kori vár helyére szokás lokalizálni. E királyi udvarhelyhez tartozó birtokok a későbbi Udvarhelyszék területének nagy részét magába foglalták. Szolgáltató népeire utaló helyneveken kívül, mint a Homoród menti Daróc (vadfogó), Lövéte (lövő) és a Küküllő menti Solymos (solymár), egy másik fontos tényező látszik ezt közvetve alátámasztani: a sóvidéki és Homoród menti sólelőhelyek. Azt hiszem, nem véletlen, hogy *Kelet-Erdély és a későbbi Székelyföld sóbányáit magába foglaló területen jött létre a kora Árpád-kori királyi magánuradalom egyik legfontosabb erdélyi birtokteste, amelynek keretében a 12. században egy erdőispánságot szerveztek meg, központja alá rendelve a terület gazdasági erőforrásait és szolgáltató népeit. A későbbi Udvarhelyszék határain is túlnyúló erdőispánság fontos elemei lehettek a Rika erdei toronyvárak (hasonló toronyépületeket a Magyar Királyság északi erdőuradalmaiban, pl. Zólyomban találunk), melyek körzetében a régészeti feltárások által felszínre hozott állatsontok tanúsága szerint jelentős*

mértékű vadászat folyt, többek közt bölényeket is elejtettek a Rika erdőben. Az Árpád-kori erdőuradalom egyik közvetett, nyelvi bizonyítéka lehet a 14. századtól ismert, Udvarhelyszék területére kiterjedő alesperesi kerület, *Erdőhát* neve, illetve nagy valószínűséggel ez köszön vissza a szomszédos Erdővidék tájegység megnevezésében is. E várak viszonylag kis területen való sűrűsödése és fontos útvonalak mentén való fekvése viszont nagyobb súlyt kölcsönöz nekik, mint a birtokigazgatási, vadászati szerepkör. Hogy milyen feladatot töltöttek be a Rika erdőn áthaladó utak ellenőrzésében és a térség védelmében, lehetett-e kapcsolatuk a Homoród menti Árpád-kori sókitermeléssel, vagyis annak kereskedelmi szabályozásával, azt további kutatóknak kell eldönteniük.

A királyi birtok eladományozásának folyamatában a 14. századra a

Árpád-kori fazék töredékei Kustaly várának építési szintjéről

Kustaly várának maradványai az északnyugati oldalon, 2007. évi ásatás. A mellékelt felvételeket a cikk szerzője készítette.

Rika erdei várak Küküllő, majd Fehér vármegye részévé váltak, Kustaly várának környezetét az udvarhelyi székelység feltehetően már évszázadokkal ezelőtt megszerezte. Földrajzi adottságaik nem tették lehetővé, hogy e toronyvárak a jól védhető környezetben épülő nemesi magánvárak sorába emelkedjenek a 13. század második felében. Az erdők mélyén megbúvó építmények lassan pusztulásnak indultak és az évszázadok folyamán a feledés homályába merültek. A királyi erdőuradalom szomszédságában megtelepedett székelyek hagyományai nem őriztek meg valós történelmi elemeket a Rika erdei várak múltjáról, sőt, a rikai nyugati torony létezéséről teljesen megfeledkezett a kollektív emlékezet.

A Rika erdő középkori várak, Kustaly vára és a rikai toronyvárak, formai jellegzetességeik és funkciójuk révén a terület Árpád-kori sajátos fejlődésének építészeti lenyomatait, időrendi besorolásuk alapján pedig az erdélyi kővár-építkezés korai előfutárainak tekinthetők.

Sófalvi András

N
O
S
Rakoci Deputatia
Mentis commendamus revere
riorum nostrorum singulariter
his Martini Sandor de K...
et impendit, ac in posterum quoq
notore Principatus plenitudine
culorum, annuuntiam, aggreg
per praesentes. Decemones e
pro ueis & indubitatiss Primip
tis, libertatibus immunitatib
consuetudine utantur. fructu
Martinus Sandor, haeredes
instrumentis militaribus ben
per interese, voluque &

G
E
O
R
negis Transilvania, partium regni Hungar.
secentiam significantes quibus expediat unioeris; Quod
propterea factam interea ionens, tum uero attencis
nos, quis ipse nobis, et regno huius nostro Transiluanie,
exhibitor et impensuonest. Eundem igitur Mart
ni cocum et numerum, reorum & indubitationum h
cooptam, et adscribere duximus, pro ut annuuntiam
propre ut a modo imposterum idem Martinus Sandor,
& repuerentur, omnibus, & singulis iis honoribus, gratiis, Privilegiis, indul
& prerogatiuis, quibus coeteri ueri nati Primipuli,
& gaudent, presertim ueri, sui, & gaudeat u
libertatis ipsius unioeris, bonis equis, fructu
structi, omnibus bellis expeditionibus, pro nece
vibus nostris interuiae debeant et sim
ostras majoris & auctoritatis sigilli no
tatiis unioeris, benignè dandas duximus

G
I
V
S
nus, & Siculorum Comes & ff.
ut cum ad nomullos fidelium Ducum Consilia
de condonatis fidelitate & fidelibus unioeris Agi
pro bonorum & temporum varietate fideliter exhibuit
nim Sandor, ex gratia nostra et postfatis
Regni nostri Transiluanie Primipulorum, b
mus aggregamus, cooptamus, et adscribimus
Sandor, haeredes, et posteritates ipsius unioeris,
singulis iis honoribus, gratiis, Privilegiis, indul
Primipuli, quomodocumq; de luce, & ab antiqua
scant ag; suam. Ita tamen ut ipse
fideis, galeis, clypeis, loriciis, hastis, aliisq;
regni, ratione; temporum suscipiendis, im
n eius in memoriam firmiorem
notatas memorato Martinus Sandor,
vencendas.

perpetua
in Curiae nostra
MO. SECCOEW
A. I. B. A. J. U. L. J. A. die tricia Mensis
MO. SECCOEW. Q. V. J. N. O. V. A. G. E. S. I.
Johannes Florent de
P. Mar. Sec. P. S.

perpetua
MO. SECCOEW. Q. V. J. N. O. V. A. G. E. S. I.
A. I. B. A. J. U. L. J. A. die tricia Mensis
perpetua

perpetua
MO. SECCOEW. Q. V. J. N. O. V. A. G. E. S. I.
A. I. B. A. J. U. L. J. A. die tricia Mensis
perpetua

II. Rákóczi György 1650-ben kibocsátott lófőstítő levele kénosi Sándor Márton javára (446. sz. irat).
Lásd ciklkünket a 25. oldalon.